

DEMOKRİTOS'TA TANRI İNANCI

Ahmet KAYALI*

ÖZ

Antik Yunan felsefesinin en önemli filozoflarından biri olan Demokritos, Leucippos ile birlikte modern bilimin temelinde bulunan ve çağımızı derinden etkileyen atomculuk öğretisinin ilk kurucularındandır. Onun felsefesinin çıkış noktası Milet ve Elea felsefeleridir. Onlar gibi doğa sorunu üzerinde durmuş ve 'arkhe'yi atom öğretisiyle temellendirmiştir. Her şeyin atomlardan oluştuğunu belirten filozof materyalizmin önemli temsilcilerinden biridir. Ona göre, evren mekanik bir determinizm ile atomlardan oluşmuştur. Dolayısıyla evrenin oluşması için bir ilk nedene veya Tanrı'ya gerek yoktur. Evrende meydana gelen her şey neden sonuç ilişkisi içerisinde zorunlulukla gerçekleşir. Bazı yorumcular, bu nedenle, Demokritos'un materyalist bir felsefe geliştirerek Tanrı inancına yer bırakmayacak bir biçimde ateizme kaydığını belirtmektedirler. Bize göre, Demokritos'un materyalizmi Tanrı düşüncesini dışarıda bırakmamaktadır. Filozof, Tanrı düşüncesine sahip olmakla birlikte geleneksel dini inanışlara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu inançların bazılarını reddetmiş, bazılarını da kabul etmiştir. İşte bu yazıda, Demokritos'un Tanrı inancına sahip olduğunu ve onun Tanrı inancının felsefi sistemiyle tutarlı olduğunu göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Evren, Atom, Determinizm, Materyalizm, Tanrı.

BELIEF IN GOD IN DEMOCRITUS

ABSTRACT

Democritus, one of the most important philosophers of ancient Greek philosophy, is one of the first founders of the atomism doctrine, which is on the basis of modern science and deeply affects our age, together with Leucippus. The starting point of his philosophy is the philosophies of Miletus and Elea. Like them, he focused on the problem of nature and based 'arkhe' on the teaching of atomism. The philosopher, who states that everything consists of atoms, is one of the important representatives of materialism. According to him, the universe is composed of atoms with a mechanical determinism. Therefore, there is no need for a first cause or God for the creation of the universe. Everything that happens in the universe takes place by necessity in a cause-effect relationship. For this reason, some commentators state that Democritus developed a materialist philosophy and shifted to atheism, leaving no room for belief in God. In our opinion, Democritus' materialism does not exclude the idea of God. Although the philosopher had the idea of God, he approached traditional religious beliefs with a critical point of view. He rejected some of these beliefs and accepted others. In this article, we will try to show that Democritus has belief in God and that his belief in God is consistent with his philosophical system.

Keywords: Universe, Atom, Determinism, Materialism, God.

* Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Samsun / Türkiye, E-posta: a.kayali55@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6715-650X

Makalenin geliş tarihi: 23.06.2022
Makalenin kabul tarihi: 03.11.2022

Submission Date: 23 June 2022
Approval Date: 03 November 2022

Giriş

Antik Yunan'da, henüz felsefenin şafağı olarak adlandırabileceğimiz bir dönemde, felsefenin biri idealizm diğeri materyalizm olmak üzere düalist bir yol ayrımına uğradığı görülür. Bu yol ayrımının idealist kanadının en büyük temsilcisi Platon (MÖ 427-347) iken, materyalist kanadın en büyük temsilcisi Demokritos'tur (MÖ 460-370). Onlar, çağdaş bir zaman diliminde yaşamalarına karşın felsefi olarak birbirlerine tam bir karşıtlık içerisindedirler. Platon 'idea' öğretisine dayanan düalist bir felsefe geliştirmiş ve evreni 'idealar dünyası' ve 'görünümler dünyası' olmak üzere iki ayrı kısma ayırmıştır. Bununla birlikte Platon için yegâne gerçeklik idealar dünyası olup, görünümler dünyası onun kopyasını ifade etmektedir. Aynı zamanda görünümler dünyası oluşun ve bozuluşun hâkim olduğu bir dünya olarak -içerisinde yaşadığımız dünya nitekim bu dünyadır- idealar dünyasından pay almakla mevcuttur. Başka bir ifade ile onun var olması idealar dünyasına bağlıdır. Demokritos ise Platon'un aksine düalist bir felsefi anlayışa sahip değildir. Materyalist bir felsefe geliştiren Demokritos için gerçeklik içerisinde yaşadığımız bu dünyadır. Bu dünyanın üzerinde, asıl gerçeklik olan başka bir dünya söz konusu değildir. Görüldüğü üzere Platon bu dünyaya aşkın bir düşünce yapısını ifade etmesine karşın, Demokritos içerisinde yaşadığımız dünyaya işaret eden içkin bir düşünce yapısına sahiptir. Söz konusu filozofların birbirlerine olan karşıtlığından Diogenes Laertius bahseder. Laertius'un aktardığı üzere Platon, Demokritos'u eleştirmesi gereken yerlerde dahi onun ismini zikretmemiş, hatta Demokritos'un bütün eserlerini toplattırıp yaktırmak istemiştir.¹ Bununla birlikte felsefe tarihine genel olarak baktığımızda Platon'un etkisinin Demokritos'a göre daha büyük olduğunu belirtebilir, bu bakımdan Whitehead'ın "bütün batı felsefe tarihinin Platon'a düşülmüş bir dipnot olduğu" şeklindeki saptamasını haklı çıkaracak şekilde, yol haritasının büyük ölçüde Platoncu felsefe tarihinden çizildiğini söylesek yanılmış olmayız.² Öyle ki, tarihsel süreç içerisinde Platoncu idealizm bilim ve felsefenin temel paradigması haline gelmiş, hatta İslam ve Hıristiyanlık gibi dinleri bile yakından etkilemiştir.

Ancak, şöyle bir soru sorabiliriz: Platon'un yerine, Demokritos'un izinden gidilmiş olsaydı felsefe, bilim ve inanç gibi alanlarda nasıl bir değişiklik olurdu? Bu noktada Demokritos'un düşünce yapısının Platon'ununkinden çok daha bilimsel olduğunu belirtebiliriz.³ O, çağımızı derinden etkileyen ve modern bilimin

¹ Diogenes Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, çeviren. Canan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, 434.

² Uğur Köksal Odabaş, *Platon: Hayatı ve Felsefesi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2018, 9.

³ W. T. Jones, *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi Birinci Cilt*, çeviren. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006, 160.

temelinde bulunan bir öğreti olan atomculuk öğretisinin ilk kurucularındandır. Atomculuk öğretisini ilkin Leukippos (MÖ 5. yüzyıl) ortaya koymuş, Demokritos ise atomculuk öğretisini geliştirmiş ve sistemleştirmiştir. Leukippos ve Demokritos'tan önce Empedokles (MÖ 494-434) ve Anaksagoras (MÖ 500-428) her şeyin bir takım küçük unsurlardan oluştuğunu ifade eden görüşler belirtmişlerdir. Fakat bu unsurları atom olarak açıklayan Leukippos ve Demokritos olmuştur.⁴ Dolayısıyla Platon yerine Demokritos'un izinden gidilseydi eğer bugünkü felsefenin ve bilimin farklı şekilde gelişeceğini ifade edebiliriz. Nitekim Yunanlılar Demokritos'un hakkını teslim etmiş görünmektedirler. Selanik'te bulunan üniversiteye "Democritus University of Trace" adını vermişler, 10 drahmi'nin üzerine Demokritos'un resmini işleyerek filozofu onurlandırmışlardır.

Hayatına baktığımızda, Demokritos bize yabancı olmayan bir coğrafyada, Batı Anadolu'nun Ege kıyısında, günümüzde Sığacık olarak bilinen Teos şehrinde doğmuş, daha sonra Abdera'ya gelerek buraya yerleşmiştir. Demokritos tipik bir bilgin hayatı yaşamıştır. O, hayatını bütünüyle bilimsel çalışmalara adanmış ve bir nedensel ilişkiyi keşfetmeyi, Pers tacına tercih ettiğini belirtmiştir.⁵ Onun ilgi alanları çok yönlüdür; matematik, fizik, zooloji, kozmoloji, botanik, tıp, edebiyat, estetik, antropoloji, etik ve politika gibi alanlar üzerine eserler vermiştir. Çok sayıda eser vermesine karşın bugün elimizde eserlerinden yalnızca fragmanlar kalmıştır.⁶

Demokritos'un felsefesinin temel karakteristiği, Sokrates öncesi döneme hâkim olan doğa felsefesidir. Filozof, Milet'li ve Elea'lı filozoflar gibi doğa sorunu üzerinde durmuş ve her şeyin temelinde olan şeyi, yani 'arkhe'yi, atom öğretisiyle temellendirmiş ve açıklamıştır. Bununla birlikte Demokritos, bu temel üzerinde, atomculuk öğretilerine dayanan materyalist bir evren tasarımı ortaya koymuştur. Anaksagoras'ın teleolojik görüşüne karşı çıkan filozofa göre evrende mekanik bir determinizm hakimdir.⁷ Dolayısıyla evrenin oluşması için Tanrı gibi tasarlayıcı ve yönetici bir güce gerek yoktur; her şey zorunlulukla gerçekleşir.⁸ Dolayısıyla bu nedenle Demokritos'un Tanrı görüşü hakkında tam

⁴ Kâmiran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1958, 27; Ernst von Aster, *İlkçağ Ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çeviren. Vural Okur, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2005, 124.

⁵ Eduard Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, çeviren. Ahmet Aydoğan, İstanbul: Say Yayınları, 2008, 97; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019, 43.

⁶ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2016, 90; Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya: Hü-er Yayınları, 2010, 140.

⁷ George Thomson, *Eski Yunan Toplumuna Üstüne İncelemeler: İlk Filozoflar*, çeviren. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınevi, 1997, 345-46.

⁸ Hans J. Störig, *İlkçağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan*, çeviren Ömer C. Güngören, İstanbul: Yol Yayınları, 2000, 218.

bir mutabakat söz konusu değildir. Onun Tanrı görüşü hakkında çeşitli yorumlar bulunmakla birlikte bu yorumları birbirlerine karşıt olarak iki ayrı gruba ayırmak mümkündür. İlk grupta bulunan Birand, Erdem ve Bonnard Demokritos'un materyalist bir felsefe geliştirerek Tanrıya yer bırakmayacak bir şekilde ateizme kaydığını belirtmektedirler.⁹ İkinci grupta bulunan İnan, Vassallo ve McGibbon gibi yorumcular ise Demokritos'un Tanrı inancına sahip olduğunu ve onun Tanrı inancının ruh anlayışına bağlı olduğunu ifade etmektedirler.¹⁰ İşte bu çalışmada amacımız Demokritos'un Tanrı görüşünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmada ikinci grupta yer alan düşünürlere dâhil olacak ve felsefe tarihindeki en büyük materyalist düşünürlere biri olan Demokritos'un ateist bir filozof olmadığını, aksine Tanrı inancını kendi materyalist sistemi içerisinde tutarlılıkla açıkladığını serimlemeye çalışacağız. Bunun için ilkin ruh ve Tanrı düşüncesinin daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla doğa anlayışı üzerinde durulacak, ardından ruh ve Tanrı hakkındaki görüşlerine değinilecektir.

364

Doğa Anlayışı

Demokritos'un felsefesinde her şeyin temelinde bulunan dolu olan ve boş olan olmak üzere iki ana ilke vardır: Dolu olan varlık, boş olan ise var olmayandır.¹¹ Varlık, dolu ve sert; var olmayan ise boş ve gevşektir.¹² Bu iki ilke her şeyin özdeksel nedenini oluşturur. Demokritos varlığa 'bölünmez' anlamına gelen 'a-tome' demektedir.¹³ Atomlar, Parmenides'in (MÖ 515-460) 'bir'i gibi, bölünmez, değişmez, parçalanamaz ve içlerine nüfuz edilemez niteliğe sahip olan kendi kendisiyle özdeş tözlerdir.¹⁴ "Hiçten hiçbir şey çıkmaz ve var olan şey asla

⁹ Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, 29; Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 146; Andre Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı Cilt 2: Antigone'den Sokrates'e*, çeviren. Kerem Kurtgözü, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004, 93.

¹⁰ Christian Vassallo, "Atomism and the Worship of Gods," *Philosophie Antique*, 18, 2018: 105-125; Donal McGibbon, "The Religious Thought of Democritus," *Hermes*, 93(4), 1965: 385-397; Yusuf Ziya İnan, *Antikçağ Düşüncesinde Tanrı ve Varlık Sorunu*, İstanbul: Okat Yayıncılık, 1984, 359.

¹¹ Roy Kenneth Hack, *God in Greek Philosophy to the Time of Socrates*, New Jersey: Princeton University Press, 1969, 120.

¹² Aristoteles, *Metafizik*, çeviren. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996, 98, 217; Aristoteles, *Fizik*, çeviren Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, 27.

¹³ Arda Denkel, *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020, 74; Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, çeviren. Güneş Ayas, İstanbul: İthaki Yayınları, 2011, 239.

¹⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 317-318; W. K. C. Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, çeviren Ahmet Cevizci, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, 63.

yok edilemez"¹⁵ düşüncesini benimseyen Demokritos'ta yaradılıştan uzak Yunan düşüncesi kendisini gösterir. Bu bakımdan atomların bir başlangıcı olmadığı gibi yok edilemezlerdir.¹⁶ Bununla birlikte atomlar sayıca sonsuzdur ve birbirlerinden yalnızca biçim ve büyüklük bakımından ayrılırlar; onların renk, ısı gibi nitelikleri yoktur.¹⁷ Atomların niteliklerini açık bir şekilde maddeler halinde şu şekilde ifade edeceksek:

- a) Atomlar maddenin nihai yapı taşlarıdır.
- b) Ezeli ve edebi olup yok edilemezlerdir.¹⁸
- c) Fiziksel bir varlık olmaları nedeniyle belli bir forma (ene, boya ve derinliğe) sahiptirler.
- d) Türdeş ve değişmezdirler.¹⁹

Atomların yapılarını bu şekilde ortaya koyan Demokritos Eleali düşünürlerin boşluğun olmadığı şeklindeki görüşüne karşı çıkararak boşluğun olduğunu kabul etmiştir.²⁰ Hareketin olabilmesi için boşluk gereklidir.²¹ Atomlar güneş ışınlarında görülen toz tanecikleri gibi boşlukta hareket etmektedir. Atomların iki tür hareketi vardır: Birincisi, kaynağı ya da başlangıcı belli olmayan ebedi hareketleridir. Aristoteles'in aktardığına göre atomlar, boşlukta ebedi bir hareket halindedirler.²² Onların hareketlerinin bir başlangıcı veya sonu yoktur. İkinci tür hareket ise atomların bir araya gelmeleri ve varlığı oluşturmaları ile sonuçlanan nedensel hareketidir. Bununla birlikte boşlukta hareket eden atomların hareketleri burkaç biçimindedir. Atomlar burkaç içinde sürekli olarak birbirlerine çarpar, birleşir ve ayrılırlar.²³ Evren, atomların boşlukta hareket

¹⁵ Hasan Aydın, *Eski Yunan'dan İslam'ın Klasik Çağına Neden Kavramı Ve Nedensellik Sorunu*, İstanbul: 7 Renk Basım Yayın, 2009, 33.

¹⁶ Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, 436.

¹⁷ Leukippos ve Demokritos atomculuğunu, Helenistik felsefenin önemli filozoflarından biri olan, Epiküros (MÖ 341-270) devam ettirmiştir. Ona göre, atomlar birbirlerinden büyüklük ve biçim bakımından ayrılmanın yanında bir de ağırlığa sahiptir. Epiküros, Demokritos'un iki niteliğine ağırlığı da ekleyerek, atomların niteliklerini üçe çıkarmıştır. bkz. Karl Marx, *Demokritos Ve Epiküros'un Doğa Felsefeleri*, çeviren. Hüseyin Demirhan, Ankara: Sol Yayınları, 2000, 46.

¹⁸ Maddenin korunumu ilkesi en bilinçli şekilde atomcular tarafından ortaya konulmuştur. Bkz. Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 317.

¹⁹ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 91-92.

²⁰ Anthony Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 1. Cilt: Antik Felsefe*, çeviren. Serdar Uslu, İstanbul: Küre Yayınları, 2011, 50.

²¹ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Platon Öncesi Filozoflar*, çeviren. Nur Nirven, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018, 298.

²² Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çeviren. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997, 187.

²³ H. Ömer Özden-Osman Elmalı, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Metinlerle*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018, 79-80.

ederek birbirlerine çarpıp ayrılmaları sonucunda oluşmuştur.²⁴ Her türlü meydana gelme ya da yok olma atomların bir araya gelmesi ve ayrılmasıyla, her türlü değişim de atomların konum ve dizilimlerindeki değişikliklerle gerçekleşir.²⁵ Ona göre, atomların hareketlerinin arkasında hiçbir bilinçli erek yoktur; atomların hareketleri, tıpkı bilyardo toplarının hareketlerinde olduğu gibi mekanik bir işleyişe sahiptir.²⁶ Özden ve Elmalı atomların hareketlerindeki mekanik işleyişi şu şekilde ifade eder:

Bunu Demokritos'un kendi örneğiyle anlatırsak, kalburlanan tohum tanelerinden ağırlıklarına göre mercimekler bir yere, buğday tohumları başka bir yere, arpalar da farklı bir yere, daha küçük toz ve saman parçacıkları da daha uzak bir yere toplanırlar. Yine deniz kıyısındaki taşlar da böyledir; uzunca taşlar uzunların yanına, yuvarlak olanlar yuvarlak olanların yanına itilir. Bunlar gibi aynı cinsten atomların, bir araya gelerek varlıkları meydana getirmeleri tamamen mekanik bir zorunlulukla olmaktadır. Onun zorunluluk dediği şey, her şeyin oluşumuna neden olan burgaçtır.²⁷

366

Böyle bir kozmogonik tasarımda yalnızca atomlar ve onların hareketleri vardır.²⁸ Evren atomların yapmış olduğu burgaç hareketi nedeniyle zorunluluktan oluşmuştur. Evrenin oluşmasında, korunmasında veya düzenlenmesinde, daha önce belirtildiği gibi, hiçbir doğaüstü müdahale yoktur. Bununla birlikte Demokritos'un materyalist bir felsefe geliştirerek ateizme kaydığını belirten Birand, Erdem ve Bonnard'ın Demokritos'u ateist bir filozof olarak lanse ettikleri ve görüş birliğinde oldukları nokta burasıdır. Birand, Erdem ve Bonnard'ın bu konu hakkındaki görüşlerini aşağıdaki alıntılar ile gösterelim:

Demokritos, felsefe tarihinde şimdiye kadar gördüğümüz filozoflar arasında en materyalist olanıdır. Demokritos böylece, âlemin kendiliğinden ve mekanik bir zorunlulukla ortaya çıktığını ileri sürmekle, bu âlemi düzenleyen makul bir kuvvetin varlığı

²⁴ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi, Cilt 1, Bölüm 1a: Ön-Sokratikler Ve Sokrates*, çeviren. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2009, 66.

²⁵ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi: Birinci Cilt*, İstanbul: Bulut Yayınları, 2010, 201–202; Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 98.

²⁶ Skirbekk G.-N. Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çeviren. Emrah Akbaş-Şule Mutlu, İstanbul: Kesit Yayınları, 2017, 35.

²⁷ Özden-Elmalı, *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Metinlerle*, 80.

²⁸ Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı Cilt 2: Antigone'den Sokrates'e*, 93.

düşüncesini ortadan kaldırmakta, dolayısıyla ateizme varmaktadır.²⁹

Birand'ın bu şekilde ortaya koyduğu görüşleri Erdem tarafından benzer ifadelerle desteklenir:

Demokritos, âlemin kendiliğinden ve mekanik bir zorunlulukla ortaya çıktığını ileri sürerek, bu âlemi düzenleyen makul bir kuvvet ve kudretin varlığı düşüncesini şuurlu bir şekilde inkâr etmekle şimdiye kadarki görülen filozofların en materyalistidir ve bu görüşleri onu felsefi manada açık bir ateizme götürmektedir.³⁰

Bonnard ise görüşlerini şu şekilde ortaya koyar:

Demokritos'un "doğa sistemi"nin hareket noktası böyledir! Hem saf hem de kesin bir materyalizm; yazarın hiçbir tanrısal karışıma gerek duymadan dünyayı en nesnel biçimde açıklamak için büyük bir çaba harcadığı bir öğretidir. Demokritos'un bu öğretisi aslında, İonia'lı eski maddecilerden sonra, Yunan İlkçağının gerçekten tanrıtanımayan ilk öğretisidir.³¹

Yapmış olduğumuz alıntılarda Demokritos'un materyalist felsefesinin ve mekanik zorunluluğun hâkim olduğu kozmogonik tasarımının onu ateizme kaydıracağı ifade edilmektedir. Birand, Erdem ve Bonnard'a göre Demokritos, evrenin oluşması, korunması ve düzenlenmesinde her şeyi mekanik bir zorunlulukla açıklayıp Tanrı'ya hiç yer bırakmamıştır. Bu yüzden onlar bu düşünceleri nedeniyle Demokritos'u ateist bir filozof olarak görmüşlerdir. Ancak onların bu düşüncelerine katılmamız mümkün değildir. Çünkü Bilgin'in de işaret ettiği gibi Antik Yunan'ın din anlayışı göz önünde bulundurulduğunda yaratım düşüncesinin henüz oluşmadığı görülmektedir.³² Dolayısıyla antropomorfizm ve politeizm düşüncesinin etkili olduğu bu dönemin tanrılarının vahye dayalı dinlerdeki gibi yaratıcı ve aşkın bir Tanrı anlayışını ifade etmediğini belirtebiliriz. Bu inancına göre tanrılar yaratıcı değil biçimlendiricidir. Yani tanrıların yaratma gibi bir fonksiyonları bulunmaz; onlar yalnızca var olana

²⁹ Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, 29.

³⁰ Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 146

³¹ Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı Cilt 2: Antigone'den Sokrates'e*, 93.

³² Nahit Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004, 101.

biçim verir. Bunun yanında Antik Yunan düşüncesinde panteizm inancı hâkimdir. Onlara göre tanrılar dünyada konumlanmışlardır ve dünyaya aşkınlığı değil içkinliği ifade etmektedirler.³³ Demokritos'un görüşlerini de bu perspektifte ele almak gerekmektedir. Filozof, kendi döneminin hâkim inancına göre bir kozmogonik tasarım gerçekleştirmiş ve Tanrı düşüncesine başvurmaksızın evrenin oluşumunu, korunumunu ve düzenlenmesini açıklamıştır. Bu yüzden filozofu ateist olarak düşünmek döneminden uzak bir bakış açısını ifade etmektedir. Demokritos kendi materyalist sistemine bağlı kalarak Tanrı inancını ortaya koymuştur. Demokritos'un Tanrı görüşüne geçmeden önce ruh anlayışına değinmemiz gerekir. Çünkü tanrıların atomik yapıları ruh anlayışı üzerine temellenir.

Ruh Anlayışı

Demokritos'un ruh anlayışı da genel felsefi sistemine uygundur. Var olan her şeyi atomlara indirgeyen Demokritos ruh görüşünü atomculuk öğretisi üzerine inşa eder. Ona göre, ruhlar da atomlardan oluşmuştur.³⁴ Ruhu oluşturan atomlar ateş atomlarıdır. Ruh atomları, tıpkı ateş atomları gibi sıcak, hafif, ince ve küre biçimindedir.³⁵ Demokritos ruh atomlarının her türlü cismin içine rahatça nüfuz edebildiklerini ve çok hızlı hareket ettiklerini düşünür. Evren ateş atomlarının dağılım oranlarına göre ruh ve canlılık sahibidir.³⁶ Buna göre canlılarda yaşamı ve hareketi sağlayan bu atomlardır. Demokritos için yaşam solunuma bağlıdır; çünkü hava ateş atomlarını içinde bulundurur. Aldığımız soluk vücudumuzda bulunan ruh atomlarının kaçmasını önler ve havada bulunan ateş atomlarının vücuda girmesini sağlar. Yaşam soluk alma gücü olduğu sürece devam eder.³⁷ Bu atomların vücuttan ayrılması solunumun durmasına bağlıdır. Solunum durduğunda ruh atomlarını vücut içerisinde tutan güç ortadan kalkar. Ruh atomlarının vücuttan ayrılması ve dağılmasıyla ölüm gerçekleşir.³⁸ Demokritos bu şekilde ölüm olayını tamamen doğal süreçlerle

³³ Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, 101; Lokman Çilingir, "Ksenophanes: Tanrı ve Doğa Üzerine," *Temaşa Felsefe Dergisi*, 16, 2021, 140-141.

³⁴ Francis M. Cornford, *Sokrates Öncesi Ve Sonrası*, çeviren. Celal Şengör-Senem Onan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 17.

³⁵ Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, 129, 131; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 324.

³⁶ James Adam, *Antik Yunan'ın Din Öğretmenleri*, çeviren. Özgüç Orhan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019, 282.

³⁷ Francis M. Cornford, *Greek Religious Thought from Homer to the Age of Alexander*, New York: E.P. Dutton, 1923, 139-140; Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, 131; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 333.

³⁸ Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, 131.

açıklamış ve ruhun ölümsüz olmadığını açık bir dille ifade eden ilk Yunan filozofu olmuştur.³⁹

Görüldüğü üzere Demokritos ruhun da beden gibi atomlardan oluştuğunu belirtir. Bununla birlikte ruhu zihinle bir ve aynı olarak kabul eder. Dolayısıyla evren, Demokritos'a göre, canlı olmakla birlikte akılsallığın içine sindiği bir bütündür.⁴⁰ Ancak filozof ruhla beden arasında bir ayırım yapar ve insanın en asli parçasının ruh olduğunu ifade eder.⁴¹ Ruhun düşünme gücüne oldukça önem veren filozof ruhu mutluluğa ulaşmanın biricik yolu olarak görür:⁴² "Mutluluğun yurdu ne sürülerdir, ne de altın: ruh mutlu-mutsuz varlığın durağıdır"⁴³ der. Dolayısıyla insanlar ruhlarına özen göstermeli, ilk olarak onu göz önünde bulundurmalıdır: "İnsanlara yakışan, ruhu vücuttan çok hesaba katmaktır; çünkü ruhun yetkinliği vücudun zayıflığını doğrultur, düşünceyle bir arada olmayan vücut gücü hiçbir şeyde daha iyi kılmaz."⁴⁴

Demokritos'un ruh üzerine yaptığı vurgu Sokrates'i (MÖ 469-399) andırır. Sokrates de insanların bedenlerine değil, ruhlarına önem göstermeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁵ Ancak Demokritos'un ruha gösterdiği önem yapı bakımından değil yalnızca değer bakımındandır.⁴⁶ Pythagorasçılar bedenin ortadan kaldırılmasını, yok sayılmasını öğütleyen bir ahlak öğretisi geliştirmişlerdir. Pythagorasçılıktan etkilenen Platon için ise beden ruhun mezarıdır.⁴⁷ Platon ruhun bu durumunu göstermek için istiridyeye kabuğu örneğini verir. Platon'a göre ruh kabuğuna yapışmış istiridyenin durumuna benzer. Bu bakımdan beden ise istiridyeyi çepeçevre saran kabuğun işlevini görür. İstiridyenin kabuk karşısındaki durumu neyse ruhun da beden karşısındaki durumu aynı şekildedir. Bu bağlamda beden ruhun içinde

³⁹ Adam, *Antik Yunan'ın Din Öğretmenleri*, 284.

⁴⁰ Demokritos'un doğada canlılığın ve akılsallığın olduğunu belirtmesi Yunan doğa tasarımına paralel olan bir görüştür. Yunan doğa tasarımı, doğa dünyasının sürekli devinim halinde olduğunu kabul eder ve bu devinimi doğaya canlılığın sağladığını belirtir. Ancak, Yunan doğa tasarımına göre, doğadaki devinim düzenli ve kurallı bir yapı sergilediğinden ötürü canlılıkla birlikte doğanın akıllı olduğu düşünülmektedir. bkz. R. G. Collingwood, *Doğa Tasarımı*, çeviren. Kurtuluş Dinçer, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, 12-13.

⁴¹ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 332.

⁴² Ali A. İnal, ed., *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*, çeviren. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, D122 55; McGibbon, "The Religious Thought of Democritus," 387.

⁴³ Walther Kranz, *Antik Felsefe: Metinler Ve Açıklamalar*, çeviren. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2014, 181.

⁴⁴ Kranz, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, 181.

⁴⁵ Platon, *Sokrates'in Savunması*, çeviren. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2016, 72.

⁴⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 337.

⁴⁷ Platon, *Kratylos*, çeviren. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2015, 49.

zincirlenmiş olduğu bir mezardır.⁴⁸ Bununla birlikte Platon ruh ve beden özlerini birbirlerinden ayırır. Ruh 'idealar dünyasına', beden ise 'görünümler dünyasına' aittir. Ruh ideaları temaşa ederken beden içerisine düşmüştür ve bedenden kurtulmak, ait olduğu yere dönmek istemektedir. Platon'a göre, ruh bedenle birlikte bulunduğu sürece hakikate erişemez. Ruh bedenin ihtiyaçları ve iştihaları nedeniyle bozulmaktadır.⁴⁹ Ancak Demokritos'ta bu şekilde bir düalizm söz konusu değildir. Ruh ile beden aynı özendir ve beden ruhun bütünlüğü için gereklidir. Aynı zamanda beden ruh üzerinde ruhu bozmak veya yıpratmak gibi olumsuz bir işlevi yoktur.

Tutkularla ilgili olarak beden ruhtan davacı olmasının eski bir düşünce olduğu görülüyor. Mutsuzluğun nedenini ruhta arayan Demokritos'un dediğine göre bedene çektiği acılardan ve tüm yaşamı boyunca kötü davranışlar sergilemesinden ötürü ruhtan davacı olma hakkı tanınsaydı, dahası bu davayı gören yargıç insanın kendisi olsaydı, o ihmalkârlığıyla beden bazı kısımlarını bozduğu, içki âlemleriyle zayıf düşürdüğü, beden başka kısımlarını ise şehvet dolu arzularıyla hırpalayıp parçaladığı için ruhu suçlu bulurdu, tıpkı bir alet veya aracın şekli bozulduğunda onu dikkatli bir şekilde kullanmamış olan insanı suçlu bulacağı gibi.⁵⁰

Demokritos için eylemlerde sorumlu fail olan beden değil ruhtur. Bu bakımdan ruh ahlaki değerlerin ve mutluluğun taşıyıcısı konumundadır.⁵¹ Demokritos'a göre mutluluk; iç huzurundan, ruh dinginliğinden ve ruhun denge durumunda olmasından ibarettir. Ruhun bu durumda olması insan için en büyük iyiliktir. İnsan bu duruma ancak erdemli düşünceler ve eylemler ile ulaşabilir.⁵² Dolayısıyla Demokritos'un göz önünde bulundurduğu erdem ölçülülüktür. O, her şeyde ölçülü olmayı kıstas olarak görür. Bundan dolayı onun için hazlarda ılımlı olmak ve eylemlerde doğru ölçüt ruhun dinginliğini sağlayan en önemli şeylerdir.⁵³

⁴⁸ Platon, *Phaidros Ya Da Güzellik Üzerine*, çeviren. Birdal Akar, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2016, 51.

⁴⁹ Gregory Vlastos, "Ethics and Physics in Democritus," *Duke University Press*, 54(6), 1945, 579-580.

⁵⁰ İnal, *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*, D226 80.

⁵¹ Vlastos, "Ethics and Physics in Democritus," 579-580.

⁵² Friedrich A. Lange, *Materyalizmin Tarihi Ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi 1. Cilt*, çeviren. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, 49; Pierre Hadot, *İlkçağ Felsefesi Nedir?*, çeviren. Muna Cedden, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2017, 186.

⁵³ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 337-338.

McGibbon'un işaret ettiği üzere Demokritos ruh anlayışıyla Presokratik filozofların konumuna yaklaşır. Presokratik felsefede yaygın olarak zihin tanrısallıkla ilişkilendirilmiştir. Örneğin Herakleitos evrenin kendisinden oluştuğunu düşündüğü ve tanrısız olarak kabul ettiği evrensel 'ateş'i ruh veya akılla özdeşleştirmiştir.⁵⁴ Bu düşünce eksenine paralel olarak Demokritos da akılla aynı olarak gördüğü ruhu kutsallıkla ilişkilendirir.⁵⁵ Onun için "ruh kutsallığın ikamet ettiği yerdir."⁵⁶ Vlastos'a göre Demokritos'un ruhu kutsal olarak görmesi aşkın bir düşünceye işaret etmez. Aksine dini terimleri tamamen kendi materyalist felsefesine uygun olarak açıklar.⁵⁷

Tanrı Anlayışı

Bu şekilde tasarlanmış bir felsefi sistem içerisinde doğaya aşkın ve yönetici olan Tanrı düşüncesine yer bulmak olanaksız olsa bile Demokritos Tanrı inancını kategorik olarak reddetmez. Aksine, Tanrı'yı doğaya içkin hale getirerek sisteminin içerisine yerleştirmeye çalışır.⁵⁸ Çünkü Demokritos materyalisttir ve bu nedenle düalist bir dünya görüşüne karşı olması oldukça doğaldır.⁵⁹ Ona göre, tanrılar var olan her şey gibi atomlardan oluşmuşlardır. Tanrıları oluşturan atomlar, ruhu meydana getiren hafif ve küresel ateş atomlarıdır.⁶⁰ Tanrıların bu atomların büyük bir çoğunluğuna sahip olduğu varsayılabilir. Evrenin oluşumunda daha hafif ve ince olan küresel atomlar burgaç hareketiyle yukarı doğru itilmiş ve doğası gereği ateşli olarak kabul edilmiştir. Gök cisimlerini ve büyük ölçüde küresel atomlardan oluşan tanrıları oluşturan atomlar bu atomlardır.⁶¹

Demokritos'un Tanrı düşüncesinde geleneksel Yunan dini düşüncesi olan antropomorfizmin ve politeizmin etkisi görülür. Tanrılara insanlığa ait sıfatlar atfeden filozof tanrıların insan biçiminde olduğunu kabul eder.⁶² Tanrılar, insan biçiminde görünmelerinin yanında ölümlü bir yaşam sürerler. Onların ömürleri insanlara göre çok daha uzundur fakat yine de ölümlüdürler. Bu bakımdan tanrılar da insanlar gibi doğa yasalarına tabidirler. Bununla birlikte, tanrılar insanlardan çok daha güçlü, kudretli ve akıllıdır. Ancak insanlardan ne kadar

⁵⁴ McGibbon, "The Religious Thought of Democritus," 386.

⁵⁵ Vassallo, "Atomism and the Worship of Gods," 116.

⁵⁶ İnal, *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*, D232 81.

⁵⁷ Vlastos, "Ethics and Physics in Democritus," 581.

⁵⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*, İstanbul: Etik Yayınları, 2003, 701.

⁵⁹ İnan, *Antikçağ Düşüncesinde Tanrı ve Varlık Sorunu*, 359.

⁶⁰ Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi: 1. Cilt*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974, 499.

⁶¹ McGibbon, "The Religious Thought of Democritus," 390.

⁶² McGibbon, "The Religious Thought of Democritus," 392.

güçlü olurlarsa olsunlar, onların da boyun eğmek zorunda oldukları bir güç vardır: O da her şeyin oluşmasına neden olan zorunluluktur.⁶³ Cicero (MÖ 160-43), Demokritos'un Tanrı düşüncesini eleştirir. Onun eleştirileri, tanrıların atomlardan oluşması ve onların ölümlü bir doğaya sahip olmaları üzerinedir. Cicero için Demokritos, tanrılarda öncesiz ve sonrasızlığı reddetmekle hiç Tanrı inancı bırakmayacak bir biçimde Tanrı düşüncesini ortadan kaldırmıştır.⁶⁴ İnan ise Cicero'dan farklı düşünür. O, Demokritos'un geleneksel din ve Tanrı görüşüne karşı çıkmasını filozofun dindarlığının bir göstergesi olarak kabul eder; ancak, Demokritos'un Tanrı düşüncesinde bulunan politeizmin etkisini reddeder. Ona göre Demokritos, monist bir inanç sistemine sahip olan bir dindardır.⁶⁵

Buraya kadar anlatılanlar tanrıların yapıları ile ilgiliydi. Tanrıların yapılarını gösterdikten sonra şu şekilde bir soru sorabiliriz: Tanrı inancı nasıl ortaya çıkmıştır veya başka bir ifadeyle Tanrı inancının kökeninde ne bulunur? Demokritos için bu sorunun cevabı insanlık tarihi ile ilişkilidir.⁶⁶ Sextus Empiricus'un (MÖ 210-160) aktardığı üzere Demokritos geleneksel Tanrı inancının kökenine yönelik olarak antropolojik bir bakış açısı sunar. Ona göre, insanlar doğada meydana gelen yıldırım, şimşek vb. gibi doğal fenomenler karşısında şaşkınlık ve korku duymuşlar ve bunlara tanrıların neden olduğunu düşünmüşlerdir.⁶⁷ Tanrı inancının kökenine yönelik olarak Sextus'un ifadelerini destekleyen bir başka tanıklık da İskenderiyeli Clement'ten (150-219) gelmektedir. Clement'in belirttiğine göre, Demokritos şunları söylemiştir: "Birkaç bilge ellerini Yunanlıların şimdi 'hava' dediği yere doğru uzatarak dedi ki, 'Her şeyi Zeus tasarlıyor ve o her şeyi biliyor, her şeyi veriyor ve geri alıyor, o her şeyin kralıdır.'⁶⁸

Sextus ve Clement'ten aktarılan ifadelere baktığımızda, geleneksel Tanrı inancının kökeninde korku ve minnet duygularının önemli olduğunu görmekteyiz. İnsanlar doğada meydana gelen doğal fenomenleri tanrılara bağlamışlar ve varlıklarının nedeni olarak onlara tapmaya başlamışlardır. Vassollo, Tanrı inancının gerçek kökenlerinin ortaya çıkarılmasını geleneksel Tanrı inancına yönelik bir saldırı olarak değerlendirir. Ona göre, Demokritos'un amacı: Tanrılara inancın kökenindeki antropolojik ve psikolojik nedenleri araştırmak ve tapınmaya yol açan korku ve minnet duygularının mantıksızlığını

⁶³ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çeviren. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, 37; Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 145.

⁶⁴ Marcus Tullius Cicero, *Tanrıların Doğası*, çeviren. Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2012, 67.

⁶⁵ İnan, *Antikçağ Düşüncesinde Tanrı ve Varlık Sorunu*, 359.

⁶⁶ Walter Burkert, *Greek Religion: Archaic and Classical*, Malden: Blackwell, 1987, 314.

⁶⁷ İnal, *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*, D203 74-75.

⁶⁸ İnal, *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*, D206 75.

eleştirmektedir.⁶⁹ Bu bağlamda Demokritos'un Tanrı inancına dair yapmış olduğu antropolojik ve psikolojik çözümler, tarihsel süreç içerisinde ateizmin müracaat ettiği en temel argümanlardan biri olmuştur. Örneğin, modern dönemden Auguste Comte (1798-1857), Ludwig Feuerbach (1804-1872), Karl Marx (1818-1883), Sigmund Freud (1856-1939) gibi düşünürler ateizmi temellendirirken sanki Demokritos'un açmış olduğu yoldan ilerlemişlerdir.

Demokritos her ne kadar geleneksel Tanrı inancını eleştirse de, tanrıların insan yaşamında etkili olduğu görüşüne dair olan geleneksel inancı korumaya devam etmiştir. Onun için tanrılar, insanların yaşamları üzerinde etkili olabiliyorlar, talihlerini iyi veya kötü yönde değiştirebiliyorlardı.⁷⁰ Dolayısıyla Demokritos Tanrı inancının entelektüel temellerini reddetmekle birlikte tanrıların toplumsal işlevini onaylar görünmektedir. Filozof, tanrıların insan yaşamında etkili olmasını imge teorisi ile açıklar. İmge teorisini Sextus'un yapmış olduğu atıf ile öğreniriz:

Demokritos diyor ki, bazı imgeler insanlara yaklaşır ve bunlardan bazıları iyi, bazıları kötüdür. Uygun imgeler elde etme arzusuyla ilgili açıklamasını buna dayandırıyor. Bu imgeler geniş ve normalden daha büyüktür, ortadan kaldırılması zordur ama yenilmez değildirlere, iyice analiz edildiklerinde insanlara geleceği gösterip kelimelere dökülürler. Bu nedenle, eskiler bu tür bir imgenin tezahürüyle karşılaşınca, onun dışında alt edilemez bir karaktere sahip olan başka bir tanrı olamaz diye, onun bir tanrı olduğunu sanmıştır.⁷¹

Tanrıların insan yaşamı üzerinde etki edebildikleri ve onların insanlara yarar veya zarar sağlayabileceği görüşü Cicero tarafından da desteklenir.⁷² Ancak burada bir problemin ortaya çıktığı görülür. Demokritos'tan aktarılan başka bir fragman tanrıların yalnızca iyi şeylerin nedeni olup, kötü şeylerin nedeni olmadıklarını belirtmektedir:

Tanrılar ise insanlara bütün nimetleri bahşediyorlar, eskiden olduğu gibi şimdi de; yalnız ne kadar kötü, zararlı ve faydasız şey varsa, bunları tanrılar ne evvelce veriyorlardı, ne de şimdi

⁶⁹ Vassallo, "Atomism and the Worship of Gods," 115-117.

⁷⁰ Vassallo, "Atomism and the Worship of Gods," 117; McGibbon, "The Religious Thought of Democritus," 395.

⁷¹ İnal, *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*, D145 60.

⁷² Cicero, *Tanrıların Doğası*, 155.

veriyorlar, tersine insanlar akıl körlüğü ve düşüncesizlikleri yüzünden farkında olmadan bunlara gömülüyorlar.⁷³

Demokritos'a atfedilen iki farklı görüş görünürde birbirleriyle çelişmektedir. Bir yandan tanrıların sadece iyiliğe, diğer yandan hem iyiliğe hem kötülüğe neden olduğu ifade edilmektedir. Bu bir çelişki değil midir? McGibbon'a göre bu çelişkinin çözümünü Platon'un teolojisinde bulabiliriz: Platon tanrıların yalnızca iyiliğe neden olduklarını belirtir. Şayet tanrılar bir kötülüğe neden olmuşlarsa, bu, kötülere yarar sağlayacak bir sıkıntı olduğu için iyi sayılmalıdır.⁷⁴ Yani Platon, görünüşteki ya da görünürdeki kötülüklerin aslında daha büyük iyiliklerin zorunlu bir parçası olduklarını ya da daha büyük iyiliklere hizmet ettiklerini ifade etmek suretiyle tanrıların nihayetinde yalnızca iyiye neden olabileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla Demokritos'un yaklaşımını da benzer bir şekilde değerlendirerek bu problemi aşabilir ve çözüme kavuşturabiliriz.

Bu noktada Demokritos'un düşüncesinde tanrıların işlevleri de ortaya çıkmaktadır. Tanrılar, Demokritos için, akli ve ahlaki yapıda olup, insanlar için yalnızca bir rol model niteliğindedirler. Bu bakımdan, Annas'ın da belirttiği gibi, tanrıların, evrende olup bitenlerle ve insan eylemleriyle doğrudan bir ilgileri bulunmaz.⁷⁵ Dolayısıyla tanrıların, Tanrı-evren veya Tanrı-insan ilişkisi bağlamında ahlaki olarak rol model olmaktan başka bir işlevleri yoktur. Bu nedenle Demokritos'un Tanrı inancı, rasyonel ve felsefi bir inanç olup, dine yer bırakmamaktadır. O yüzden filozof, ibadet, ilahi adalet ve dua gibi şeylere itibar etmemektedir. Hatta Bailey'in ifade ettiği üzere Demokritos, dua edenlere yardım eden Tanrı görüşünü reddetmekle kalmayıp aynı zamanda onları küçümsemektedir.⁷⁶ Demokritos'a göre, insanlar dua ederek tanrılardan sağlık dilemekte ancak bunun kendi ellerinde olduğunu bilmemektedirler.⁷⁷ Ancak Jaeger'a göre filozofun kabul ettiği tek bir dua biçimi vardır. O da, iyi olan imgelerle karşılaşılması üzerine yapılan duadır.⁷⁸ Bunun dışında duayı reddeden filozof ölümden sonraki yaşama da inanmaz. Çünkü atomlardan meydana gelen her şey bozulmaya mahkûmdur. Bu nedenle onun sistemi içerisinde ruhun ölümsüzlüğü, ölümden sonraki yaşam gibi düşüncelere yer yoktur. Sena bu konuyla ilgili olarak Demokritos'un bir fragmanını aktarır:

⁷³ Kranz, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, 180.

⁷⁴ McGibbon, "The Religious Thought of Democritus," 395.

⁷⁵ Julia Annas, *Antik Felsefe*, çeviren Tarık Tansu Yiğit, Ankara: Dost Kitabevi, 2015, 74.

⁷⁶ Cyril Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus*, New York: Russell & Russell, 1964, 175.

⁷⁷ Kranz, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, 180.

⁷⁸ Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 240.

Ölüme mahkûm olan tabiatımızın çözülüp gideceğini bilmeyen, fakat hayatlarında işlemiş oldukları kötülükleri bilen bazı kimseler, ölümden sonraki hayata dair birtakım uydurma masallara kapılarak bütün ömürlerini heyecan ve kaygı içinde geçirirler.⁷⁹

Yukarıdaki fragmana göre filozof ölümden sonraki yaşam ve ruhun ölümsüzlüğü gibi geleneksel dini inanışları reddederek onların birer kurmaca olduğunu ve bu görüşlerin insanın vicdan azabından ortaya çıktığını belirtir. Dolayısıyla insanların ölümden sonraki yaşam için kaygı duymaları, tanrısal mükâfat veya ceza için birtakım ümit veya korkulara kapılmaları gereksizdir. Gerçekte ceza, bir öte dünyada değil, insanın iç dünyasındadır.⁸⁰

Sonuç

Demokritos atom öğretisine dayanan materyalist bir felsefi sistem ortaya koymuş, evrenin mekanik bir determinizm ile meydana geldiğini ve işlediğini belirtmiştir. Ona göre var olan her şey zorunlulukla atomlardan oluşmuştur ve onların işleyişinde de yine bir zorunluluk hakimdir. Filozof, evrenin oluşumunu ilahi nedenlere ya da tasarlayıcı güçlere dayandırmadan açıklamıştır. Dolayısıyla onun sistemi içerisinde, yöneten ve aşkın bir Tanrı anlayışına yer bulmak mümkün değildir. Ama bu, Demokritos'un her türden Tanrı anlayışını ilkesel olarak reddettiği şeklinde anlaşılmalıdır. Her ne kadar yaratıcı ve düzenleyici bir Tanrı anlayışını reddetmiş olsa da, yine de atomlardan oluşan ve doğaya içkin olan bir Tanrı tasarımını onaylamıştır. Aynı zamanda tanrıların atomik bileşimini ruh anlayışı üzerinden izah etmiştir. Ona göre, ruhu ve tanrıları oluşturan atomlar ateş atomlarıdır. Evren meydana gelirken atomların yapmış olduğu burkaç hareketi ruh ve tanrıları oluşturan ateş atomlarını meydana getirmiştir. Ruh atomları evrende canlılığı ve hareketi sağlamaktadır. Dolayısıyla evren atomların dağılım oranlarına göre bir canlılık ve ruh sahibidir. Bununla birlikte Demokritos'un ruha vermiş olduğu önemi birçok fragmanda görmek mümkündür. Filozof, ruhu akılla bir tutmuş ve kutsallıkla ilişkilendirmiştir. Ruh oluşturan atomlar ile diğer atomlar arasında yapısal olmasa bile değerce bir fark gözetmiş; ruhu, mutluluğa ulaştıran yegâne şey olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Demokritos, Sokrates gibi, insanların ruhlarını önemsemeleri gerektiğini öğütlemiştir.

⁷⁹ Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi: 1. Cilt*, 499.

⁸⁰ Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 240.

Tanrıların da atomlardan oluştuğunu belirten Demokritos geleneksel Yunan dini inançlarının bazılarını eleştirirken bazılarını kabul etmiş, Tanrı inancını antropomorfist ve politeist bir çerçevede ortaya koymuştur. Bu bakımdan tanrılara insani nitelikler atfetmiş, onların fani bir yaşam sürdüklerini belirtmiştir. Bununla birlikte filozof, dinin kökenini antropolojik ve psikolojik nedenlerde bulmuş, korku ve minnet duygularının tanrılara inanmada etkili olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda tanrıların insan yaşamında etkili olduğu şeklindeki geleneksel görüşe de bağlı kalmıştır. Tanrıların insanları etkilemesini ise imge teorisi ile ifade etmiştir

Tanrıların akli ve ahlaki bir yapıda olduklarını belirtmiş, tanrılara yalnızca ahlaki bir rol model işlevi yükleyerek başka bir işlevlerinin olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Demokritos'un Tanrı inancı dini dışarıda bırakan rasyonel bir inanç biçimidir. Bu nedenle filozof, ölümden sonraki yaşam, öbür dünya, ruhun ölümsüzlüğü, ilahi adalet, tanrısal ceza veya ödül gibi şeylerin birtakım uydurmaldan ibaret olduğunu söylemiştir. Ona göre, insanı bu görüşlere iten şey kendi iç sesi olarak vicdanıdır. Görüldüğü üzere Demokritos, mitostan logosa geçiş sürecinde, görüşlerini mitolojik görüşlere saplanmadan rasyonel olarak temellendirmiştir.

Sonuç olarak Demokritos'un Tanrı görüşünü doğa anlayışına bağlı kalarak açıkladığını belirtebilir; evrenin, canlıların, ruhun ve tanrıların ortak özünün akılsallık olduğunu ifade edebiliriz. Bu bakımdan Ortodoks düşünceye karşı çıkan ve aklın önemine vurgu yapan Aydınlanma döneminin rasyonel din anlayışının temellerinin Demokritos'a kadar uzandığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Adam, James. *Antik Yunan'ın Din Öğretmenleri*, çeviren. Özgüç Orhan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Annas, Julia. *Antik Felsefe*, çeviren. Tarık Tansu Yiğit, Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Aristoteles. *Metafizik*, çeviren. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996.
- Aristoteles. *Gökyüzü Üzerine*, çeviren. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997.
- Aristoteles. *Fizik*, çeviren. Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Aster, Ernst von. *İlkçağ Ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. Çeviren: Vural Okur, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2005.
- Aydın, Hasan. *Eski Yunan'dan İslam'ın Klasik Çağına Neden Kavramı Ve Nedensellik Sorunu*. İstanbul: 7 Renk Basım Yayın, 2009.
- Bailey, Cyril. *The Greek Atomists and Epicurus*. New York: Russell & Russell, 1964.
- Bilgin, Nahit. *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.
- Birand, Kâmiran. *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1958.
- Bonnard, Andre. *Antik Yunan Uygarlığı Cilt 2: Antigone'den Sokrates'e*, çeviren. Kerem Kurtgözü, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004.
- Burkert, Walter. *Greek Religion: Archaic and Classical*. Malden: Blackwell, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*. İstanbul: Etik Yayınları, 2003.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları 2016.
- Cicero, Marcus Tullius. *Tanrıların Doğası*, çeviren. Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Collingwood, R. G. *Doğa Tasarımı*, çeviren. Kurtuluş Dinçer, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Copleston, Frederick. *Felsefe Tarihi, Cilt 1, Bölüm 1a: Ön-Sokratikler Ve Sokrates*, çeviren. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2009.

- Cornford, Francis M. *Greek Religious Thought from Homer to the Age of Alexander*. New York: E.P. Dutton, 1923.
- Cornford, Francis M. *Sokrates Öncesi Ve Sonrası*, çeviren. Celal Şengör-Senem Onan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Çilingir, Lokman. "Ksenophanes: Tanrı ve Doğa Üzerine," *Temaşa Felsefe Dergisi*, 16, (2021): 137-151.
- Denkel, Arda. *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Erdem, Hüsameddin. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Konya: Hü-er Yayınları, 2010.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.
- Guthrie, W. K. C. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, çeviren. Ahmet Cevizci, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.
- Hack, Roy Kenneth. *God in Greek Philosophy to the Time of Socrates*. New Jersey: Princeton University Press, 1969.
- Hadot, Pierre. *İlkçağ Felsefesi Nedir?*, çeviren. Muna Cedden, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2017.
- İnal, Ali Alkan, ed. *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*, çeviren. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- İnan, Yusuf Ziya. *Antikçağ Düşüncesinde Tanrı ve Varlık Sorunu*. İstanbul: Okat Yayıncılık, 1984.
- Jaeger, Werner. *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, çeviren. Güneş Ayas, İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Jones, W. T. *Klasik Düşünce: Batı Felsefesi Tarihi Birinci Cilt*, çeviren. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006.
- Kenny, Anthony. *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 1. Cilt: Antik Felsefe*, çeviren. Serdar Uslu, İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Kranz, Walther. *Antik Felsefe: Metinler Ve Açıklamalar*, çeviren. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2014.
- Laertius, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, çeviren. Canan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Lange, Friedrich A. *Materyalizmin Tarihi Ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi 1. Cilt*, çeviren. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- Marx, Karl. *Demokritos Ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri*, çeviren. Hüseyin Demirhan, Ankara: Sol Yayınları, 2000.

- McGibbon, Donal. "The Religious Thought of Democritus," *Hermes*, 93(4), (1965): 385–397.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Platon Öncesi Filozoflar*, çeviren. Nur Nirven, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018.
- Odabaş, Uğur Köksal. *Platon: Hayatı ve Felsefesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.
- Özden, H. Ömer-Osman Elmalı. *İlkçağ Felsefesi Tarihi: Metinlerle*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Platon. *Kratylos*, çeviren. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Platon. *Phaidros Ya Da Güzellik Üzerine*, çeviren. Birdal Akar, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2016.
- Platon. *Sokrates'in Savunması*, çeviren. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Sena, Cemil. *Filozoflar Ansiklopedisi: 1. Cilt*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.
- Skirbekk G.-N. Gilje. *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çeviren. Emrah Akbaş-Şule Mutlu, İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- Störig, Hans J. *İlkçağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan*, çeviren. Ömer Cemal Güngören, İstanbul: Yol Yayınları, 2000.
- Thomson, George. *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler: İlk Filozoflar*, çeviren. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınevi, 1997.
- Timuçin, Afşar. *Düşünce Tarihi: Birinci Cilt*. İstanbul: Bulut Yayınları, 2010.
- Vassallo, Christian. "Atomism and the Worship of Gods," *Philosophie Antique*, 18, (2018): 105–125.
- Vlastos, Gregory. "Ethics and Physics in Democritus," *Duke University Press*, 54(6), (1945): 578–592.
- Zeller, Eduard. *Greک Felsefesi Tarihi*, çeviren. Ahmet Aydoğan, İstanbul: Say Yayınları, 2008.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*, çeviren. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.

DEMOKRİTOS'TA TANRI İNANCI
BELIEF IN GOD IN DEMOCRITUS
Ahmet KAYALI